

našlá bo neminljiv odmev še v duši
njih, ki jih tromba žive bo pozvala;
tako boš, dókler sam ne vstaneš spet,
živel v teh pesmih in v očeh deklet.

150

Od kakšne sile imaš to silno moč,
da z žezlom hib kraljuješ mi srce,
da oči na laž postavljam vate zroč,
trdeč, da vse vrline te krase?
Odkod ta tvoj skrivnostni lesk slabosti,
da v najodvratnejšem dejanju tvojem
je toliko razlogov in modrosti,
da prekosi vse dobro — vsaj po mojem?
S čim me pripravljaš, da tem bolj te ljubim,
čim bolj dobivam vzrok, da te sovražim? —
Vendár če to, kar svet prezira, snubim,
nikar kot svet prezira mi ne kaži:
če si z nevrednostjo me pridobila,
tem vrednejši sem, da bi me ljubila.

KRONIKA

ZAPISEK O KAJUHU

V času, ko Kajuh dozoreva, ko se z jato veselih tovarišev iz dneva v dan, iz jutra v jutro vozi v Celje v gimnazijo, leži nad Slovenijo — in nad vso Jugoslavijo — nad vsem njegovim političnim in kulturnim življenjem težka napetost, ki dozoreva in se vse bolj in bolj zgoščuje. Jugoslavija je pričela svojo pot motno in težko; velikosrbskega političnega koncepta navajeni srbski in v franc-jožefovski, bidermajersko-filistrski poslušnosti vzgojeni hrvaški in slovenski politiki niso bil kos ustvaritvi nove države. Narodnostno in socialno vprašanje je ostalo strankarski drobiž, gospodarska kriza je rušila trhle gospodarske stebre in povprečni strankarski voditelji so zaman poskušali ustvariti, brez kakršnih koli kirurških posegov v njeno družbeno strukturo, iz zaostale kmečke dežele s kopico polfevdalnih gospodarskih usedlin moderno buržoazno-agrarno državo. Aleksander Karadjordjević uvaja svojo diktaturo in pripravi pot, po kateri zajadra Jugoslavija v fašistični objem. Na drugi strani se v tem času jačajo vrste levičarske opozicije, v katero poleg delavskih vrst pristopa vse večje število intelektualcev. Slovenija je v vsej tej

politični igri odigrala kaj klavrno vlogo, ostala je ponižna »Dravska banovina«, za katero je v vsakem kabinetu rezerviran kak stolček in ki ji iz učbenikov brišejo Cankarja in Prešerna; in njegova kultura, tista gonilna sila, ki je skozi najtemnejša stoletja pripeljala slovenski narod do prvih političnih zahtev, je pričela v mračnih povojnih letih brez vsakega poleta iskati samo sebe. Generacija Remarqu in Barbussa se je tudi v Sloveniji znašla pred dejstvom, da je svojo mladost zapravila v strelskih jarkih, ne da bi vedela zakaj. Navidezna zadovoljitev njenih nacionalnih teženj se je kmalu spremenila v dušečo brezperspektivnost, ki je nebogljen provincialno političarjenje, ki se nikdar ni upalo pogledati preko mejá k odcepljenim Slovincem, nikakor ni moglo zatreti. Župančič je umolknil. Gradnik se je trpek in samoten oglašal s svojega Krasa, njuni učenci in prijatelji pa so se umaknili v otožno sobo Tomaža Bizilja in tam sanjali o tistem kulturnem in pravičnem svetu, kakor so ga ustvarjali Romain Rolland in Anatole France, Maurois in Duhamel, Stephan Zweig in brata Mann, Bernard Shaw in Galsworthy, Benedetto Croce in Masaryk in mnogi drugi predstavniki tistega vseevropskega humanizma, ki je še vedno veroval v starodavno, liberalno evropsko kulturo in pri tem vdano, včasih s prav heinejevsko trpkostjo pričakoval, kako jo bo osvežil in prebrodil dan ruske revolucije. Srečko Kosovel pa je zapel svojo labodjo pesem o »smrti Evrope« in s svojo zdaj otožno zdaj odkrito revolucionarno liriko postavil monumentalen spomenik tej razbiti in raztrgani dobi, monumentalen tembolj, ker je v njem z resnično umetniško močjo sozvenela nota tiste evropske zavesti, ki je iskala pot iz težke socialne in intelektualne krize; in čeprav je bil tudi sloveski ekspresionizem odsev težke prenasičenosti, ki je vodila evropskega intelektualca v času bolnega kapitalizma dvajsetih let v megleno in mistično metaforiko kaotičnega, a vendarle elementarnega in človeško tragičnega individualizma, je bil mnogokrat preveč brezkrven in umetniško neprepričljiv, da bi bili kaj več kot duhovna posledica krščansko, »ponižno« pojmovanega slovenstva. Seveda je tudi slovenski ekspresionizem dal nekaj zanimivih osebnosti, toda tisti del katoliškega razumništva, ki ga je zaposljevala tuzemska usoda slovenskega naroda in ki je v sebi nosilo skrb za njegov nacionalni razvoj, je tudi v umetnosti vse bolj in bolj iskal realnejšega izraza. Trideseta leta so v znamenju socialne literature (kot kaže podobne tendence tudi likovna umetnost tega obdobja), od Seliškarja in Klopčiča v poeziji pa do Ludvika Mrzela, Miška Kranjca, Antona Ingoliča, Cirila Kosmača in Prežihna v prozi; in »Sodobnost« kakor pozneje tudi »Dejanje« sta nakazala, da je tudi slovenska inteligenca mnenja, da je slovensko nacionalno vprašanje najtesneje povezano s socialnim in da zahteva revolucionarno rešitev. Fašizem je po vsej Evropi z brezobzirno, brutalno nečlovečnostjo podiral poslednje sne v staro evropsko kulturno toleranco, ki ji je razgibano meščansko stoletje prineslo vsaj formalno spoštovanje človeške osebnosti in njenega dostojanstva; knez Pavle in njegovi ministri so se začeli ljubeče ozirati k velikim prinašalcem »novega reda« in radičevska politika je v sporazumu Cvetković-Maček našla svoj žalostni, skorumpiranega jugoslovanskega politikantstva vreden epilog; in tako je Komunistična partija, ki je nista mogli ubiti ne vidovdanska demokracija in ne šesterojanuarske večernice, s svojim za socialnimi reformami, političnim napredkom in nacionalno federativnostjo težečim revolucionarnim programom pridobivala vse več pristašev in postala politično-moralna sila, v katero so

pričeli upati in verovati tudi ne toliko politično usmerjeni ljudje. Skozi razočarani cinizem Boža Voduška, Klopčičev »siv je dan in z vsakim dnevom bolj siv«, Faturjevo resignirano pozo »vse je brez haska, zapisano prazni pogubi« in — ne v najmanjši meri — skozi žgočo in trpko satiro Ivana Roba lahko gledamo težko moralno krizo dobe, ki je že davno postala kriza celotne narodne zavesti — ki pa je v svojem bistvu že našla konkretno pot iz tega stanja. »Ali se vam ne zdi,« piše Ferdo Kozak v »Slovenski mladini« leta 1959, »da je v našem življenju že dolgo čudno tiho — mrtvo. Da se pehamo s to svojo usodo v kalni, zastrupljeni atmosferi. Da smo obtičali v močvirju laži in apatije. Posledice dolgotrajne breznačelne računarske igre z vsem, kar napolnjuje pojem slovenstva, nam ubijajo vero, zaupanje in veselje.« In mladi celjski šestošolec Karl Destovnik strne svoja zapažanja v strastno, mladostno-ogorčeno obtožbo, ko »piše« Ivanu Cankarju:

Ne bom ti pravil, kako je zdaj pri nas,
saj veš, da narod hlapcev smo, molčanja,
strahu otroci, plahosti, teptanja,
in da pravice ni pod našim nebom.

To je bil čas, v katerem se je Kajuh zavedel samega sebe, ko je začel živeti in pisati. Njegove prve pesmi se ne razlikujejo mnogo od pesmi vsakega mladega pesnika, ki se prvič zave svojega talenta in ki z otroško slastjo prepisuje svoje verze, jih urcja v zbirke in okrašuje z ornamentii: to so drobni motivi o naravi in o prvih klicah ljubezni, nerodno predelani posnetki iz poezije, ki jo čita, vse prepojeno z njegovim izrazito lirskim občutjem. A mladi, talentirani pesnik ima odprto oko in uho, njegova zdrava, življenjske energije polna narava kmalu najde pot v središče vsakodnevnega boja. Celje je kot važno industrijsko središče politično močno razgibano, tradicionalni boj med Slovenci in nemškutarji je v zadnjih dvajsetih letih dopolnil še socialni revolt industrijskega Gaberja; in na celjski gimnaziji, v tem starem kulturnem žarišču celjskega slovenstva — nekoč je zaradi nje padla avstrijska vlada — se je politični boj v zadnjih letih pred veliko vojno razširil in poglobil. Abesinska kriza in špansko »nevmešavanje«, ti dve tragični kapitularaciji zahodnoevropskega demokratskega konservativizma pred reakcionarnimi totalitarnimi režimi, sta povzročili odločen odklon javnega mnenja na levo, in v zadnjih letih pred vojno se tudi na celjski gimnaziji vse bolj uveljavljajo levičarske politične težnje. Zanimiva je slika političnih grupacij na tej gimnaziji približno v letih 1939 in 1940. Tu so klerikalni »Mladci«, ki so svoje pobornike rekrutirali iz vrst »Katoliške akcije«, »Marijine kongregacije« in »Stražarjev«, »oficieln« in najštevilnejša skupina, ki vključuje tudi številne politično več ali manj indiferentne sinove predvsem kmečkih družin, ki že iz tradicije pristopajo v organizacije z verskim obeležjem; tu so — deklarirana smetana propadajočega slovenskega liberalizma — ljotičevci, člani fašistične organizacije »Zbor«, ki so bili na celjski gimnaziji dokaj močna dijaška skupina v Sloveniji in jih je vodil Cergol, kasnejši propagandni minister v Rupnikovi vladi; tu je sicer mala, a dobro organizirana skupina kulturbundovskih sinov, ki je takrat že imela svojo ilegalno organizacijo »Hitlerjugend« in se pripravljala, da dostojno pozdravi »osvoboditelje«; in končno je bila tu močna skupina komunistov, ki jih je vodila Vera Slandrova in ki so po letu 1937 dobili velik razmah in organizacijsko trdnost, neoficielno stopili na čelo široki skupini demokratično in napredno usmerje-

nih dijakov in postali »najnevarnejša« in najbolj preganjana politična skupina. Kajuh je brez dvoma ena najmarkantnejših oseb v njihovih vrstah, vodja literarnega krožka z izrazito levičarskimi tendencami, ki ga klerikalci pozneje razbijejo, delegat na partijski konferenci na Planini nad Zagorjem ter glavni pesniški sodelavec naprednega mladinskega lista »Slovenska mladina«, ki ga je urejeval njegov prijatelj Kostja Nahtigal, v katerem objavlja pod raznimi psevdonimi, predvsem Drago Jeran. Svetovni nazor te mladine je oster in brezkompromisen, rodila ga je ena najbolj neobgljenih in nezmožnih politik kapitalistične Evrope, oblikoval se je v dobi najtežje krize zahodnoevropskega demokratizma. »Demokracija je mrlič«, piše nek prijatelj Kajuhu. »Požvižgam se na demokracijo, hočem brezrazredno državo, da je pa ne bomo dosegli demokratičnim potom, temveč z revolucijo in diktaturo, je zame danes po Münchenu in Blumovem polomu jasno.« Tu vidimo formiranje tiste družbene zavesti, ki je leto pozneje dvignila ljudsko revolucijo; in vse Kajuhovo mladostno delovanje stoji v znaku njegove revolucionarne politične usmerjenosti. Mladi Karli je duša šoštanjanskega življenja, gledališke igre in bralni večeri, proslave in športne prireditve so več ali manj njegovo delo, in brez dvoma skuša vsem tem prireditvam dati jasen in spoznaven napreden političen izraz, a obenem so tudi dokaz njegove mladostne vitalnosti, ki sili k afirmaciji. Mladi Kajuh ni knjižni molj, krog njegovega zanimanja in udejstvovanja je širok in poln mladostne pestrosti; spominjam se v njegovi ostalini velikega razporeda za namiznoteniški turnir (z lepim številom udeležencev), ki ga je narisal Karl Destovnik, vodja tekmovanja bil Karl Destovnik in zmagovalc bil Karl Destovnik... Njegova socialno-politična usmerjenost mu nikakor ne preprečuje jasne nacionalne orientacije. V njegovi ostalini se nahaja zanimiv dokaz sramotnega klanjanja postojadinovičevskih režimov pred fašističnimi imperializmi: v korekturnem odtisu nekega članka, ki govori o naši nacionalni razkovanosti, je rdeči svinčnik jugoslovanske cenzure skrbno obrobil odstavke, kjer se »Slovenska mladina« predrzne pisati tako strašno nesramno in žaljivo proti našim velikim, prijateljskim sosedom: »Razdelili so nam Slovenijo med tri države, odvzeli Slovencem najboljše tržišča in zvezo z morjem, naložili so krvavečemu narodu za nameček še dolžnost, dajati zatočišče žrtvam imperialistične nestrpnosti...« ali pa: »Vrnite nam naše odvzete pokrajine, naše morje s tržišči vred!« Vsa ta dejavnost je zapažena in nezaželena; spomladi 1940 je Kajuh izključen iz celjske gimnazije — »zaradi sodelovanja pri širjenju komunističnih idej«, kot stoji v zapisniku v arhivu celjske gimnazije. Značilen dogodek, ki je neposredno pripeljal do Kajuhove izključitve: to je samomor njegovega prijatelja Franca Primca. Ta pesniško nadarjeni petošolec, ki si je že iz otroških let služil denar s tem, da je v časopise pošiljal članke, pesmice, uganke, ni imel v sebi življenjske sile, ki bi ga pripeljala skozi labirint takratnih slovenskih — in tudi verjetno njegovih osebnih — prilik. Njegovi pesniški poskusi se včasih vzpenjajo v naravnost tragičen krik:

O, kje je sonce?
 Strašna je noč...
 Bratje, pomoč...
 Bratje... bratje...

(Slovenska mladina, letnik II, 7)

V ozadju stoji — poleg morda še drugih, ki jih ne poznamo — težak razlog, ki je tega komaj doraščajočega fanta v tako ranih letih gnal pod kolesje

vlaka: socialna revščina. »Komaj 6 dinarjev!« je napisal na nek svoj članek, ki ga je izrezal iz »Jutra«. Borno zapuščino (v glavnem literaturo) je s poslovilnim pismom prepustil Kajuhu; Kajuh je prišel v preiskavo, ker tega pisma ni oddal.

In ta pogled na življenje, to borbeno »politično« občutje najde pot v njegovo pesem, najde jo živo in neposredno, kot izraz življenjske nujnosti — ali bolje povedano, kot izraz spontanega doživljanja sebe in svojega časa, ki njegovo mladostno, široko in mehko lirično pesem večkrat »tendenčno« zaobrne. Motivi teh pesmi so vse kaj drugega kot dolgočasna, dihringovsko-razredna borbeno poezija, in socialna pesem (ki se ji kot otrok svojega časa pač ne more ogniti) se mu vedno zlije v elementaren osebni doživljaj. To je pesem polna mladostne zanesenosti in tudi mladostne nedodelanosti, a vendar leži v njej neka duševna zrelost, neka duševna harmonija, ki s svojo vedrino in polnoto doživljanja mladosti spominja na Ketteja; če ga ne doseza s poetične, estetske strani, ju združuje nota močne, samonikle osebnosti. Kako zna tudi Kajuh biti mlad!

Kako je lepo zdaj, ko spet je pomlad,
tako da bi vriskal in pel preko trat
in strastno sesal vse utripe življenja.

Veš, o ljubezni sem hotel zapeti,
poglej, pa ne morem srca si ogreti,
čeprav je pomlad in je doba vstajenja.

Čez gore, tja daleč, tja bova odšla,
kjer peti o ljubezni in sreči ni greh,
kjer nič ni sovraštva in zlobe v ljudeh,
kjer nama ne bodo razklali srca.

»Ljubici za Veliko noč«, 1940

Tu v zadnji kritiki je že tista priljubljena tendenčnost, ki se mu vrine rada v njegovo najbolj lirično pesem; to je misel, ki se mu poraja ob doživljanju »bajnega večera«, da »čas, ki prišel bo, je blizu nocoj« in patrolja žandarjev ki mu »raztrga pesem na tisoč kosov«. Ne mislim načenjati debate o tem, ali so ti vrinki estetsko pozitivni ali negativni, dejstvo je, da so vsidrani tako globoko v Kajuhovo doživljanje sveta, da imajo svojo polno življenjsko upravičenost (ki je ni diktirala nobena »oficierna linija«). Vplivi, ki oblikujejo to njegovo mladostno poezijo, so kaj raznoliki: tu je poleg mehkotne melodioznosti naše narodne pesmi predvsem naša moderna, Murn in Župančič (ki se po štiridesetih letih, potem ko je zarodila in oplajala vse naše »izme«, zopet vrača v najprvotnejši, otroški obliki, da napove našo družbeno revolucijo); tu je slovenska moderna lirika od Srečka Kosovela do ekspresionizma Mirana Jarca, tu je Majakovski in češka socialna lirika s Horo, tu je samotni brezroki šlezki bard. In čeprav je med njimi le malo takšnih, ki bi se mogle postaviti ob stran njegovi poznejši, partizanski poeziji, so te njegove pesmi iz »prvega obdobja« več kot samo zanimive; to so iskrene umetniške izpovedi mladega, talentiranega pesnika, ki ga je neizprosno nacionalne usode (in seveda socialnega razvoja te nacionalne skupnosti) pripeljala v revolucionarni tabor in ki se mu sedaj z vsem svojim bistvom razdaja. Zanimiva in pomembna je tista skupina pesmi, kamor lahko uvrstimo pesmi »Moj stric«, »Nora Štefa«, »Moj oče« in znani »Moj ded« (»če prav slutim, boš moral zastaviti tam, kjer si z »Mojim stricem« začel. Vidiš, tam vidim res utrip,« mu

piše prijatelj D[ušan] P[irjevec] junija 1955); tu se nam predstavi druga stran Kajuhove srednješolske lirike, njegova, če hočete, socialna pesem. To so drobne realistične skice, kjer riše posamezne osebe in njih odnos do družbe s strastnim mladostnim ogorčenjem in uporništvom in toplim občutjem za človeka. Citiral bom manj znano »Noro Stefo« (nekoč sem si v Soštanju to osebo ogledal: strahotna podoba zgarane bebaste sirote, ki ima poleg svoje psihološke, patološke pogojene manjvrednosti na našem podeželju neko tipično socialno determiniranost; resnično, slika ponižane, degradirane človečnosti); čeprav ji manjka tista zadnja umetniška zaokroženost, ki bi jo napravila trajno, pretresljivo umetnino, je to vendarle več kot le »politična« socialna pesem.

V oguljenem plašču in z ruto na glavi
večer za večerom počivat hiti.
Ob svetlih izložbah se včasih ustavi
zre vanje, se joče, smeji in kriči.

Majhna je, kruljava, vajena dela
in srečna, če kdaj ji pogledaš v obraz.
Ničesar na svetu bi bolj ne želela,
kot zlatih zobov in nakodranih las.

Zenina Jurja vse dni pričakuje
in pravi ljudem, da je lep in bogat,
na svatbo jih vabi in vsem obljubuje
pijače, kolačev in drugih razvad,

(Slovenska mladina II, 66)

To še ni izdelan, dovršen portret, to je še skica, ki pa že ima svoje mesto na razstavi. Socialna lirika v najboljšem smislu: notranje doživljanje osebne tragike sočloveka, ki dobiva brez vseh tendenčnih metafor svojo očitno socialno-rezondersko, politično noto. Ta je v drugih pesmih te skupine (in ne samo te) izražena še ostreje in največkrat tudi manj lirično, bolj iz plemične kot iz umetniške nujnosti, toda še vedno dostojno Kajuhovega talenta. Pesem »Moj ded« štejejo za najboljšo:

Trideset let je v tovarni umiral
in delal za druge kot vol.
Nikdar se smejal ni, nikdar se upiral,
po šihitu je sklonjeno šepal domov.

Le včasih, ob vinu, mu v žilah vzkipi:
takrat bi vso plačo na enkrat zapil,
pozabil bi vsaj za trenutek skrbi
in kri si ogrel, ki je ni še prelil.

V »Mojem očetu« beremo verze:

Življenje se zdi mu strahotna idila,
ki zanjo nikoli ne najdeš si leka,
in vsi ideali le krinke, mamila,
ki varajo z njimi gospodje človeka.

To je že očitno izpovedovanje določenega svetovnega nazora, ki se pogosto javlja tudi v drugih pesmih njegovega predvojnega ustvarjanja, n. pr. (izbrano slučajno in brez pazljivejše izbire):

Čeravno mi je oče pravil,
da k nam ne boš ničesar nosil,
bi te vseeno rad poprosil...

Snega nam pošlji, Jezušček, snega,
da oče dela bo dobil na cesti.

(Iz »Pisma Jezuščku«)

Ali ko se izpoveduje materi:

Ponosen sem sedaj in srečen, mati,
ker ves sem z njimi, ki trpijo,
in slutim z njimi lepši čas.

(»Ne joči, mati«)

Humanistično razočaranje nad tegobno realnostjo tega duhovno razrvanega predvojnega obdobja, ki prevzema vse bolj slovensko liriko od realistične socialne pesmi Klopčiča pa tja do vizionarnih pejsažev Edvarda Kocbeka, kot odkrita obtožba socialnih razmer (Seliškar: Dnevnik komisarja za ljudsko štetje) ali kot grenka intelektualna analiza duha časa (Jarc: Slovenski sonetje), kot Voduškov razumski posmeh ali kot Grudnovi »narcisoidno« čustveno razočaranje — je našlo v teh verzih najmlajšega med njimi novo značilnost: uporniško, politično perspektivnost; ne več pasivni poetični plaidoyer v obrambo političnega ideala, ampak odkrito priznavanje in obrambo političnega ideala, kateremu se podvrže z vso neposrednostjo svojega mladostnega čustvovanja: »divje kakor stekli psi bomo zgrizli stari svet«. Iz takšnega občutja so mu nastali verzi kot »Moja pesem«, ki so pozneje tako upravičeno postali motto njegovi partizanski pesniški zbirki:

Biti mlad v teh težkih časih,
to se pravi
brez mladosti biti mlad,
zreti starega sveta propad,
skrivati premnogo nad
to se pravi biti mlad.

Zanimiva (in meni osebno tudi lepa) se mi zdi pesem »Norec«, ki spada verjetno med njegove zgodnejše stvaritve; motiv podoben »Nori Stefi« s ti-pično »kajuhovskim« koncem:

Hodil je po ulicah in se smejal,
venomer smejal.
Poljubljal plotove in šipe
ogromnih izložb,
otroci pa so ga dražili
in se mu smejali.

Ves razgaljen je hodil okrog,
nihče se ga ni usmilil, niti Bog.

Govoril pa ni ničesar, le smejal se je,
smejalo, smejalo...
In slednjič ga je orožnik z medaljo odgnal.

Pisati takšne verze v raztrganem vzdušju cvetkovičevske Jugoslavije, ko so fašistične armade že zmagovali na bojiščih po Evropi in grozeče obljubljale, da potegnejo tudi mlado južnoslovansko državo v krvavi ples, ko je

dolga (v bistvu od mladostovskega poloma sem trajajoča) kriza slovenskega političnega življenja naglo dozorevala in z vse bolj jasnimi potezami ustvarjala novo diferenciacijo, pisati jih z naivnostjo in ambicioznostjo osemnajstih let — to se je reklo, imeti z osemnajstimi leti trdno, izoblikovano prepričanje, svoje revolucionarno-politične ideale, ki so imeli poleg svoje evropske, socialno-revolucionarne plati tudi neko tipično nacionalno-romantično obeležje, ideale o rešitvi zgodovinskega problema, ki se je (ilegalno!) imenoval slovensko narodno vprašanje; to se je reklo, imeti resničen lirski talent in zrelo, odločno osebnost, ki je hotela z vso mladostno vitalnostjo stati na fronti realne vsakdanjosti; to se je reklo, čutiti svoj umetniški poziv sredi razburkane, problematične dobe, ki je bila uvod v neko zgodovinsko prelomnico.

To je politični, idejni, družbeno-sociološki *raison d'être* Kajuhovega pisanja, iz katerega je zrasla tudi njegova partizanska poezija.

Nimam namena širše analizirati tega njegovega ustvarjanja, v katerem se je šele resnično povzpel v pesnika. Rad bi tu povedal le tole:

Kajuhova pesem leži danes pred nami kot svojevrsten proizvod mladega človeka, ki doživlja svojo mladost v krvavi in razburljivi dobi, ki je predstavljala v slovenskem primeru več kot le upor proti zavojevalcu in več kot le golo socialno revolucijo; ki je predstavljala, gledana s stališča nacionalno-zgodovinskega dogajanja, obdobje, ko je nek mali, po svoji zgodovinski usodi zatirani narod prvič v svoji zgodovini stopil v borbo s politično, državotvorno perspektivo, z demokratično, revolucionarno težnjo, uvrstiti se tudi v političnem (in ne samo kulturnem) pogledu kot enakopraven član v družbo evropskih narodov. Ta poezija nosi v sebi vse posebnosti tega obdobja in tudi vse njegove iluzije, ki so sredi krvavih dni popolnega narodnega ponižanja in ponosnega upora postale neposredno oprijemljive in s svojo navzočnostjo povezale vse ostalo pesniško doživljanje (in to ne samo v Kajuhovem primeru, ampak lahko isti pojav ugotovimo tudi pri Boru in drugih pesnikih, ki so sodelovali v partizanskem boju, samo da so stopili oni na to pot z že oblikovano literarno fizionomijo, z zrelejším literarnim izkustvom). Glavno je vendarle to, da je to doživljanje močno in prvobitno, da je povedano v obliki, ki ima vse značilnosti resničnega, samoniklega umetniškega ustvarjanja. Očitati tej poeziji deklamatoričnost, se pravi ne razumeti bistvenih pogojev, v katerih je nastajala, se pravi, ne razumeti umetniške fizionomije njenega ustvarjalca, ki je ravno v tej in takšni obliki našel svoj intenzivni umetniški izraz. Res je tudi v Kajuhovih partizanskih pesmih, v tem drobnem zvezčiču poezij, ki so nastajale večinoma v težkih mesecih ljubljanske ilegale, marsikje še kak nezrel verz, prisiljena primera, nepravilen ritem; toda za ožji izbor Kajuhove poezije brezdvomno držijo vrstice Dušana Moravca: »V teh pesmih je ujel Kajuh ravnotežje tematike in svoje ustvarjalne sile; čist umetniški izraz in skladna oblika sta se zlila v eno z zdravim, borbena idejo, ki je dozorela že v prvih Kajuhovih stihih. To je dvignilo njegovo delo v sam vrh slovenske poezije na najusodnejšem prelomu dveh dob.« V teh, včasih s prav petöfijevskim zagonom napisanih stihih, nam stopa Kajuh naproti kot zrela, samostojna pesniška osebnost, kot iskren, globoko občuten odraz slovenske zavesti v nekem težkem zgodovinskem trenutku. Ponosni borbeni patos, temna groza težkih vojni let, strastni upor in vera v bodočnost — in topla, iskrena izpoved mladega človeka, ki tudi v trenutku, ko se osebna usoda tako tesno prepleta s tokom zgodovine, ne skriva in ne zataja svoje človečnosti — ki jo

ravno ta zgodovina gnete in utrjuje, dela močnejšo, svojsko, lepšo — tako nam je Kajuh zapel drzno pesem o narodu, ki ga je samo milijon in se ga ne dá uničiti, tako nam je Kajuh zapisal tisti drobni venec ljubezenskih, teh »kitajski liriki podobnih verzov«, ki jih smemo uvrstiti med najlepše erotične pesmi v slovenski liriki. Mehka, topla, globoko človeška in ponosna, včasih rahlo patetična in zastrta z rahlo melanholijo, po svoji obliki spominjajoča na narodno pesem (in tudi so nekatere od teh pesmi že danes v pravem pomenu besede ponarodele), nam ta poezija odkriva najbolj osebne strani Kajuhovega medvojnega doživljanja:

Ne bo me strlo to,
da ni te več pri meni,
še više dvignil sem glavó,
še bolj mi v prsih je zavrelo,
še bolj po žilah zakipelo ...

A kadar bo drugačen svet,
se vrneš
čisto, čisto moja,
če pa tedaj
me več ne bo,
vzravnaj,
kot jaz sedaj,
saj vem, kako ti bo hudo, glavó,

Ob tej visoko etični in ponosni izpovedi mi prihaja na misel Balantičeva zapoznena ekspresionistična mistika. Kajuh in Balantič: dva umetniška odraza neke generacije, dozorevajoče nekaj minut pred »dvanajsto uro« (kot je naslov predzadnje Grudnove pesniške zbirke tako dobro označil svojo dobo), ki jo je zgodovina postavila pred najtršo preizkušnjo in razbila na dva tabora, od katerega je eden — sledeč anacionalnemu razkroju nekega političnega nazora — končal v narodnem izdajstvu. In zadostuje že najpovršnejša primerjava, da vidimo odločilno razliko v moralnem vrednotenju sveta: na eni strani raztrgani, abstraktni, v dvomih se trgajoči individualizem (subtilni, zasanjani mladenič v dolgočasni sivini salezijanskega internata, ki z rilkejevsko melanholijo in mnogokrat resničnim umetniškim talentom rešuje svoje egocentrične, neizživete pubertetne probleme v abstraktnih ekspresionističnih vizijah — da z njimi zaključi tisto smer slovenskega ekspresionizma, ki je v predvojnih letih postajala odraz bojevitega, najreakcionarnejšega, na skrajni desnici slovenskega političnega življenja stoječega klerikalizma), na drugi ponosni optimizem, preprost in globoko človeški. Dve mladosti, ki ju je zajela zgodovina v najtežjem trenutku nacionalnega razvoja: ena je postala epilog, druga začetek.

F. P.